

Мирослава Гурик, Володимир Баран

МАКС ВЕБЕР: ПРОБЛЕМА БАГАТСТВА І БІДНОСТІ

У статті здійснено описовий аналіз наукової спадщини Макса Вебера через розкриття проблеми співвідношення багатства та бідності. Авторі роблять спробу показати вплив економічних та релігійних засад як чинників нерівномірного розподілу суспільних благ та ресурсів.

Ключові слова: *багатство, бідність, аскетизм, протестантизм, раціоналізм, соціальна нерівність.*

Працюй не заради того, щоб бути багатим...

Людство, яке постійно вихваляється невпинним прогресом, не може й нині розв'язати низку, на перший погляд, примітивних проблем.

Відповідей на одвічні питання (як-от: сутність добра та зла, співвідношення свободи та відповідальності, раціональності права та моралі тощо) “колективний розум” не лише не має, навпаки, він (розум) лише примножує запитання.

Упродовж декількох тисячоліть суспільство виробило сотні теорій, парадигм, “ідеальних типів”, однак ні на йоту не наблизилося до істини. І швидше за все цей пошук і у майбутньому не увінчається успіхом. Адже як може суб'єктивне суспільство отримати об'єктивне знання про природу середовища, з яким воно взаємодіє.

Одна із ключових проблем людського буття – соціальна нерівність. Проблему співвідношення багатства та бідності намагалися розв'язати всі наділені розумом індивіди. Щоправда, кожен у свій бік. Зможні всіляко легітимізували свої статки й підкреслювали утопічність суспільної рівності; злидарі, пройняті релігійними догмами про спасіння душі й невічність земного життя, сприймали свої негаразди як “Божу ласку”. Але як тільки у суспільстві відбувалися кардинальні зміни, і ті, й інші “вимірювали” свої погляди у крові...

На зламі ХІХ-ХХ століть проблема співвідношення багатства та бідності постала особливо гостро. Науково-технічний прогрес, який змінив колонізаторські загарбання, дозволив низці країн Західної Європи та Англо-Америки суттєво підвищити рівень життя громадян. Але разом з цим прірва між багатими та бідними продовжувала зростати.

Глобалізаційне ХХІ століття зумовило економічну безодню не лише в межах країни, а й між цілими континентами. І вже тепер головним завданням ООН та інших міжнародних організацій є, як мінімум, збереження існуючого стану.

У 1889р. Чарльз Бут опублікував працю “Життя і праця лондонців”, де показав, що третина жителів Лондона жила в жахливій убогості. Громадськість була шокована. Як могло статися, що в країні, яка на той час була, мабуть, найбагатшою в світі, в самому центрі неозорої імперії, так широко розповсюджена бідність? [1, с. 324]. Праця ліверпульського підприємця-судновласника, який “став першою людиною, що почала розробляти і використовувати оглядовий метод для збору даних про бідність та доходи” розпочала повномасштабний науковий дискурс на тему співвідношення багатства і бідності [2, с. 67]. Цією проблематикою цікавились і працювали над нею Торстейн Веблен, Ернст Енгель, Фрідріх Енгельс, Георг Зіммель, Вернер Зомбарт, Карл Маркс, Генріх Ріккерт, Бенджамін Франклін та інші соціологи, політологи, філософи, економісти кінця ХІХ – початку ХХ століть. Особливе місце у цьому процесі посідає творчість німецького вченого-енциклопедиста, “ерудиція якого не може бути обмежена вузькими дисциплінарними рамками” – Макса Вебера (1864–1920) [2, с. 73].

Метою нашого дослідження є описовий аналіз наукової спадщини Макса Вебера в аспекті проблеми багатства та бідності.

Для досягнення вказаної мети потрібно було розв'язати такі завдання:

- теоретично інтерпретувати ідеї Вебера на предмет соціальної нерівності;
- виявити природу соціальної нерівності у суспільстві;
- розкрити вплив економічних та релігійних засад як чинників нерівномірного розподілу суспільних благ та ресурсів;
- верифікувати сутність проблеми багатства та бідності.

У своїй найфундаментальнішій праці “Протестантська етика та дух капіталізму” Вебер, серед іншого, говорить про співвідношення багатства та бідності [3; 4; 5].

Характерно, що на сторінках цього твору, опублікованого у 1904 році, питання багатства висвітлено значно глибше, ніж проблема бідності.

Тому розпочнемо аналіз із проблеми багатства.

Вебер твердить: “Сьогоднішній капіталістичний господарчий лад – це колосальний космос, у який кожна окрема людина закинута від народження і межі якого кожен, принаймні як окремих індивід, змінити не вільний” [3, с. 52]. При цьому автор пов’язує прагнення до збагачення індивіда з особливостями релігійного вчення, що його він сповідує. “Віросповідна приналежність виступає не причиною, а до певної міри наслідком економічних явищ” [3, с. 39].

Вебер, спираючись на результати “статистики фахової зайнятості будь-якої країни із конфесійно-змішаним складом населення”, доходить висновку про перевагу християнства щодо рівня економічного розвитку країни чи окремого індивіда [3, с. 39]. Автор підкреслює “безсумнівну кількісну перевагу протестантів серед власників капіталу і підприємців, а також серед висококваліфікованих верств робітництва, насамперед серед вищого технічного і комерційного персоналу сучасних підприємств” [3, с. 39]. Хоча це домінування “послідовників Кальвіна та Лютера” науковець частково пояснює історичними обставинами, але разом з тим акцентує увагу на особливостях “реформаційних вірувань”.

Аналізуючи історичні наслідки “Вестмінстерської сповіді” 1647 року та інших концептуальних засад протестантизму, Вебер робить доволі неоднозначний висновок, особливо для тогочасної Європи: “Реформація не стільки усунула панування церкви у повсякденному житті, скільки замінила одну його форму на іншу”.

Крім того, автор здійснює логічний аналіз економічної основи протестантизму. Доволі парадоксальне, на перший погляд, пояснення причини виникнення цієї течії християнства (“Якраз не надмірність, а недостачу церковно-релігійної регламентації життя засуджували ті реформатори, які проповідували у цих економічно найбільш розвинених країнах” насправді, є фундаментальним економічним відкриттям [3, с. 40]. Адже лише наявність у суспільстві чітких і суворих законів (чи будь-яких інших нормативних документів) дозволяє гарантувати їх виконання.

Порівнюючи “економічні засади” католицизму та протестантизму, Вебер цитує “одного сучасного письменника”: “Католик... спокійніший; маючи значно менший потяг до придбання, він віддає перевагу спокійному забезпеченому існуванню, хай навіть із меншим прибутком, перед ризикованим і тривожним життям, яке інколи здатне принести почесті і багатство. У народі жартують: можна або добре їсти, або спокійно спати. У нашому випадку протестант хотів би краще їсти, тоді як католик воліє мати спокійний сон” [3, с. 43]. При цьому вчений підкреслює, що слова “любити добре поїсти” далеко не характеризують економічну сутність протестантизму. Адже “англійським, голландським та американським пуританам притаманна якраз протилежна риса” [3, с. 43].

Однак повернімося до проблеми, яка є основою цієї статті, – багатства й бідності.

Апелюючи до поглядів Бенджаміна Франкліна, Вебер виводить тип людей, яким “багатство справді “нічого не дає” – за винятком ірраціонального відчуття добросовісного “виконання свого покликання” [3, с. 64]. Це марнотратники, яким притаманна показна розкіш та свідомо насолода своєю владою, яку разом із пошаною вони сприймають як належне, що суперечить “ідеальному типові” капіталістичного підприємця”, що його активно пропагує Вебер [3, с. 65].

“Якраз оце [ірраціональне відчуття добросовісного “виконання свого покликання”] і є тим самим, що видається таким незрозумілим і вартим зневаги в очах людини докапіталістичної доби. Щоб хтось поставив за єдину мету своєї життєдіяльності зійти у могилу багатієм, обтяженим грошима і всяким добром, – таке видалось би їй лише хворобливою схильністю “*auri sacra fames*” [3, с. 65].

Разом з тим Вебер упевнений у невідворотності світового капіталістичного ладу. Адже “той, хто не пристосував свій спосіб життя до умов, за яких можливий успіх у капіталістичному суспільстві, зазнає краху або просто не просувається нагору”.

Однак учений застерігає від бездумного переходу до капіталізму, стверджуючи, що цей суспільний порядок “свого часу зміг зруйнувати старі середньовічні форми регламентації господарського життя, спираючись лише на союз із державною владою, яка тоді формувалася, — так само він міг використовувати і релігійні сили... Перенесений до канонічного права принцип “*Deo placere vix potest*” [Навряд чи буде завгодно Богові (латин.)], що його застосо-

ували для оцінки діяльності торговця, так само як і оцінка Томою Аквінським прагнення наживи як *turpitudine* [Ганьба (латин.)] були вже значною поступкою з боку католицької доктрини на користь інтересів тісно пов'язаного з церквою фінансового капіталу італійських міст" [3, с. 66].

Цікавою є інтерпретація Максом Вебером праць Річарда Бакстера ("Вічного спокою святих" і "Напуття християнам"). Більше того, вона є ключовою у концепції Вебера.

Передусім, він (Вебер) підкреслює акцентування пресвітеріана й апологета Вестмінстерського синоду "на ебонітичних елементах новозавітного одкровення", але не заперечує слів пуританина [3, с. 162].

"Багатство як таке криє у собі страшну небезпеку, його спокусам немає меж; прагнення багатства не лише безглузде з огляду на незрівнянно вище значення царства Божого, а й сумнівне з морального боку" [3, с. 162-163]. Ці слова Бакстера, на думку Вебера, є значно радикальнішими, ніж погляди самого Кальвіна, який теж був противником багатства. Але разом з тим вони, підтверджують правильність ідеї симбіозу "аскези і капіталістичного духу".

Вебер погоджується і з іншою тезою Бакстера "Насолода багатством і ті наслідки, що випливають звідси, зокрема бездіяльність та тілесні насолоди і, насамперед, послаблення прагнення до "святого життя" [3, с. 163]. Як і приймає ідеєю пуританина про "вічний спокій", який чекає на "святих" у потойбічному світі, а в земному житті, аби здобути певність у своєму спасінні". ("Хто прагнув би надовго заспокоїтись у тому "пристанищі", яке Бог дає нам у вигляді майна, той заслужить кару Божу ще у цьому житті. Задоволеність спокоєм і нажитим багатством – це майже завжди провісники катастрофи. Коли б ми навіть здобули все те, що можна здобути у мирському житті, хіба буде б це всім тим, що ми прагнемо мати. У земному житті немає безтурботності, бо її й не повинно бути згідно з волею Божою" [3, с. 234]. Більше того, сам Вебер пропагує необмеження жаги до наживи. Проте лише збагачення з подальшим капіталовкладенням у справу.

Погляди Вебера збігаються зі ще однією думкою Бакстера: "Заможний теж нехай не їсть, якщо він не працює, бо, коли він і не має потреби у роботі для задоволення своїх потреб, це не скасовує Божої заповіді, і він зобов'язаний пильнувати її так само, як і бідний" [3, с. 165].

Та все ж ключовими тезами Бакстера – Вебера є два такі постулати:

1). "Не заради тілесних втіх і грішних насолод, але для Бога мусите ви трудитись і багатіти. Багатство заслуговує осуду лише тоді, коли воно криє в собі спокусу піддатись лінощам і грішним мирським насолодам, а прагнення до багатства – лише постільки, поскільки воно викликане сподіваннями на майбутнє безтурботне і веселе життя" [3, с. 167-168].

2). "Бажання бути бідним рівнозначне бажанню бути хворим і заслуговує осуду як прояв синергізму, що завдає шкоди славі Божій. Що ж до старцювання, яким займається той, хто здатний працювати, то це не лише гріх неробства, а й, за словами апостола, порушення заповіді любити свого ближнього" [3, с. 168].

Однак разом з тим Вебер, оцінюючи ідеї Бакстера стверджує: "У цьому криється можливість переходу від волі Божої до чисто утилітарних ідей пізнішої ліберальної теорії" [3, с. 234].

Трактування Вебером проблеми бідності вписується у канони протестантизму. Науковець погоджується з думкою Ж.Кальвіна, що "народ", тобто робітники і ремісники, покірні волі Божій лише доти, доки бідні" [3, с. 178]. Близькою Веберу є й думка Т. Адамса про те, що "Бог залишає так багато людей бідними насамперед тому, що вони, як відомо, не здатні протистояти тим спокусам, які несе з собою багатство. Адже воно часто здатне позбавити людину релігійної віри" [3, с. 257].

"Пуританство наділило капіталізм деякими сигнальними зв'язками: створило культурний клімат, в якому бідність могла розглядатись як результат індивідуальних моральних вад, тобто безділля і марнотратства, і тим самим визволило систему від відповідальності за бідність" [6, с. 100].

Вебер висміює середньовічну етику, яка "не лише допускала старцювання, але навіть зробила його свого роду ідеалом у жебраючих орденах" [3, с. 179]. Він вказує на абсурдність суспільних порядків Середньовіччя. Коли "в миру жебраки іноді розглядалися як певний "стан", значення якого полягає в тім, що він надає багатим сприятливу можливість творити добрі діла, подаючи милостиню" [3, с. 179]. Підкреслюючи доречність суворого англійського законодавства, яке змінило стан речей у вирішенні цього питання...

Проблеми співвідношення багатства і бідності Вебер торкається й у праці "Місто", однак уже на якісно новому рівні. У цій роботі автор зазначає історичні умови збагачення міст.

Характерно, що Вебер не відкидає досить поширеного визначення: “Місто представляє собою щось замкнуте (принаймні відносно) поселення, “населений пункт”, а не одне чи декілька нарізно розкиданих жител” [7, с. 309]. Щодо власне проблеми багатства, то автор вказує джерела нагромадження матеріальних благ міст Західної Європи, Близького Сходу, країн Перської затоки тощо в історичному розвитку. До прикладу, “основою становища знатних родів [міст арабського узбережжя часів Мухаммеда] було багатство, що виросло із наданих містом прибутків, вкладених, як правило, в земельні володіння та рабів” [7, с. 327].

Вебер, досліджуючи протестантизм і капіталізм, намагався виявити: сприятливий чи несприятливий вплив соціальних та релігійних факторів на формування капіталізму західного типу в інших цивілізаціях [8, с. 530-531]. У працях “Господарство і суспільство” [9], “Харизматичне панування” [10], “До стану буржуазної революції в Росії” [12] та ін. [13; 14; 15; 16] Вебер вдається до пошуку інших форм господарського ладу, який, за визначенням Зомбарта “виріс із глибин європейської душі” [17, с. 16], але альтернативи симбіозу протестантизму й капіталізму так і не виявив.

Таким чином, по-перше, Вебер активно висвітлює проблему соціальної нерівності під релігійним кутом зору. Його концепція випливає із порівняння економічних засад шести світових віросповідань (окрім буддизму, християнства та ісламу, автор виділяє ще й індуїзм, іудаїзм та конфуціанство).

По-друге, вчений аргументує перевагу протестантизму в економічному плані. Причину такої переваги кальвінізму та лютеранства Вебер вбачає не лише в історичних обставинах, а й насамперед у сутності віросповідання. Головним критерієм економічного добробуту прихильників цих релігій є аскетизм та сувора регламентація життя.

По-третє, автор “Протестантської етики” легітимізує прагнення до наживи. Однак пропагує лише отримання прибутку, який необхідно вкладати у подальший розвиток справи. Саме у замкненості цього процесу Вебер вбачає “дух капіталізму”. Щось подібне спостерігається й у поглядах попередників Вебера–Зомбарта [17] та Зіммеля [18].

По-четверте, Вебер засуджує бідність. Причому не стільки бідність, скільки лінь та небажання отримати матеріальну вигоду. Економічна пасивність, байдужість та неможливість реалізувати свій потенціал є гріхами.

Автори цієї статті поділяють концептуальні засади “Протестантської етики”, однак виступають за зменшення прірви між прошарками суспільства. Тому що лише соціум, в якому не існує відчутного поділу на багатих та бідних здатний до компромісу та порозуміння.

Література

- Гіденс Е. Соціологія / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; Наук. ред. О. Іващенко. – Київ: Основи, 1999. – 726 с.
- Большой толковый социологический словарь (Collins) / Пер. с англ. – Москва: Вече, АСТ, 1999. – Том 1. – 544 с.
- Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. — Київ: Основи, 1994. — 261 с.
- Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Попередні зауваження // Проблеми соціології. – Вип. 1. – 1992. – 201 с.
- Weber M. Protestantische Ethik und der “Geist” des Kapitalismus // Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. – 1904-1905. – Bd. 20-21.
- Большой толковый социологический словарь (Collins) / Пер. с англ. – Москва: Вече АСТ, 1999. – Том 2. – 528 с.
- Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко. – Москва: Прогресс, 1990. – 808 с. (Социологическая мысль Запада).
- Арон Р. Этапы развития социологической мысли. – Москва: Прогресс, 1993. – 608 с.
- Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der Sozialökonomik. Bd. I, II. – Tübingen, 1922.
- Вебер М. Харизматическое господство // Социологические исследования. 1988. – № 5. – С. 13–147.
- Вебер М. До стану буржуазної демократії в Росії // Філософська і соціологічна думка. – Вип. 10. – Київ, 1991. – 217 с.
- Вебер М. Напрями і шаблі релігійного заперечення світу // Проблеми філософії. – Вип. 87. – Київ, 1991. – 183 с.
- Weber M. Zur Russischen Revolution von 1905. Schriften und Reden 1905–1912 // Weber M. Gesamtausgabe. Bd. 10. – Tübingen, 1988.
- Weber M. Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen // Weber M. Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie. Bd. I. – Tübingen, 1920; Bd. II. – Tübingen, 1921; Bd. III. – Tübingen, 1922.
- Weber M. Wissenschaft als Beruf. Vorträge vor dem Freistudentischen Bund. Erster Vortrag. – München und Leipzig, 1919.
- Weber M. Politik als Beruf. Vorträge vor dem Freistudentischen Bund. Zweites Vortrag. – München und Leipzig, 1919.
- Sombart W. Die Anfänge des modernen Kapitalismus. – München, 1916.
- Simmel G. Philosophie des Geldes. – Hamburg, 1900.

In the article we accomplished the descriptive analysis of Max Weber's scientific heritage through disclosing the problem of correlation between wealth and poverty. Authors try to show the influence of economic and religious foundations as reasons of irregular division of social wealth and resources.